

תולדות הגר"א

ביאוגרפיה קצרה

לידתו. חנוכה. פעולותיו. ודרכיו בקודש. תורתו וחבוריו. עצם כתיק ש"פ

מת הגאון רבינו אליהו מוילנא ז"ל

יחוסו. ומשפחתו. בניו הרבנים. ותלמידיו הקדושים ויע"א.

הוצאת

יעקב בה"ר אליהו לאנדא ז"ל
נכד הגר"א שוויילנא זצ"ל

תל-אביב, ת. ד. 113

דבינו אליהו הכן הכריז לאביו הרב המופלא מופלג בתורה והסידור רבי שלמה זלמן נולד בעיר סעלין הסמוכה לעיר בריסק דליטא ביום ג' א' דפסח שנת ה'א ת"פ (1720). [בהקדמת בניו לשו"ע הגר"א כתוב תפ"ב וט"ס הוא]. ובשנת תקנ"ח ביום ב' ג' דחזה"ס סוכות י"ט תשרי 1798 נאסף אל עמיו. והיה בן שבע ושבעים שנה וישיבה חרישים וחמשה ימים.

הרב הגדול ר' שלמה זלמן אבי הגר"א ז"ל (נפטר א' דחנוכה תק"ט בהיות הגר"א בנו בן ל"ט שנה). אשר בין גדולי ערת ווילנא ומופלגיה בימים ההם התחשב, היה נצר סגוע היחש, בן הרב ר' ישכר בער, בן הרב הגדול החסיד והקדוש שנקרא בימיו בכי כל ר' אליהו חסיד, בן הגאון הגדול ר' משה קרעמער שהיה אב"ד ור"מ בוויילנא, ונפטר ביום ב' חשוון שנת תמ"ח (1688). (והרה"ג ר' אליהו חסיד היה חתן הרב הג' האלוף המרומם ר' פתחיה (הגורן בהקדמת באר הגולה) בן הגאון הגדול ר' משה רבקה"ש בעל באר הגולה (נפטר ד' אלול), והר"ר ר"פ הניח אחריו כרכה שלשה בנים נאינים וצדיקים גדולים ומפורסמים בדורם: הר"ר משה אב"ד דקאנוא, והר"ר צבי הירש, והר"ר ישכר בער). אמו של הגר"א מרת טריינא נולדה בסעלין ונפטרה בשנת תקמ"ג (1783). ובעודו נער קטן באו אבותיו עמו לוויילנא.

דבינו אליהו היה: תלמודי, מקובל, מבקר, מדרקד ומנהגם, ותוכן, ויראת ה' היא אוצרו. בהיותו בן שש שנים וחצי דרש דרש בבית הכנסת הגדול "חילוק" אשר למדו אביו ויהי לפלא, ולסעודה השלישית של שבת הביאו אביו לפני הגאון הגדול הישיש ר' העשיל אב"ד דק"ק ווילנא (נפטר ב"ו אלול הק"ט) לתלות על הקנקן החדש הזה, לנכרתו מה משפט הנער, האם יוכל הנער הלז לחדש דברים גם מדרתו? ויתן לו שעה אחת להתבונן. אז הראה נפישות כי שק"ס יכרי כאחד המפלפלים, מותרים ומפרק, כינה וסותר וכאלו הירש מדרת עצמו כל השפיל והחילוק הזה, והלומדים הגדולים אשר יישבו

לפניו, המה ראו בן נמור, ויתשוקתם אחותם לחבקו ולנשקו וכלם פה אחד אמרו כי הנער הוילד הזה לגדולות ניצח, ואז למד לפני הרב הגאון מו"ה משה ב"ר שמעון מרגלית אשר היה אז אב"ד בקירדאן (מחבר פירוש פני משה על כל תלמוד ירושלמי ומראה הפנים וס' פני המנורה חי' עה"ת, וכאר מים חיים חי' על מס' שבת ועירובין). ובהיותו בן עשר קנה לו חבר את הרב הגאון מו"ה אריה אבד"ק טשעבענאוויץ, ושוב לא למד אצל רב, ולא למד באיוו ישיבה, ולא שמש ת"ת, כי נפתחו לו שערי חכמה וכונה יאזר אלהים זרח עליו. ובהיותו בן י"ב כבר לא זרה לו כל חכמה משבע החכמות וכל רז לא אנס ליה. — בעודו צעיר לימים כבן עשרים שנה עזב את אשתו ועוללו וילך הלך בגולה (גלות אפרסין) בי כן היתה ההליכה הו בגולה לפניו מקובלת באומה אצל יחירי סגולה, לסגף גופם ולחסר את נפשם משובה או לראות את שלום אחיהם בארצות פזירנו בגלות החל הזה ולהשתתף בצערם. ויעבור בערים שונות בפולין ואשכנז והגיע עד ברלין. ומסופר ממנו דברים נפלאים שקרה לו בדרך גלותו והתבודדותו, ואף כי היה מסתתר, נודעה תהלתו ונתפרסמו מעשיו בכל מקום עברו. ובשנת תק"ה בהיותו בן כ"ה שב לעיר אבותיו לוויילנא, וכבר יצא שמעו למרחוק וטבל עברים מסביב נהדו אליו לשמוע מפיו תורה, והתפללו בבית המדרש שלו. ובשנת תק"י כבר נקרא בוויילנא בשם התאור "החסיד", ומעת שהחלו הרבנים להשתמש בשם התאור "גאון" לכל רב ולכל גר כי רב, הוכרחו לכנותו בשם "גאון אמת". כי באמת היה הגאון הזה כאחד מגדולי "רמב"ם" לא במצא תלמודי גדול כמוהו, ולשמע שמו הגדול בכל מקום גלות, פנה אליו הגאון הישיש המפידסם ר' יהונתן אייבשיץ ז"ל מהמבורג בעל אורים ותומים בפרוץ המחלוקת בינו ובין הגאון ר' יעקב עמרן ז"ל והציע לפניו דבר הקמיעות הירועות, ובקש חות דעתו, בשנת תקמ"ו, ורבינו אליהו היה אז כבר ל"ה שנה (כ"ה) *

והנהגותיו על המשניות, על התוספתא מכלתא ספרא, פדר"א, ס"ע רבא וזוטא, הנהגותיו ופירושו על בבלי וירושלמי, ד' חלקי שו"ע וכל ספרי חכמת הקבלה השלים כפי המקובל מחכמי דורו עוד קודם הגיעו לשנת הארבעים, כי מאז היתה הכתיבה קשה עליו ומענותו הגדולה או מהיותו חס על זמנו לא באר סכת הנהגותיו החדשות ושעם פירושו בכל מקום שהם נוטים מפירושי המחברים שקדמוהו, אבל רמז דעתו בקצרה כיושב ודורש מפי הגבורה (כנ"ף). בהיותו בן ארבעים החל ללמוד ביחוד את ספרי האר"י. בקיאותו הנפלאה בזהר ותקונים וס' יצירה וספר"צ נראה מפירושו והערותיו עליהם, ואמרו עליו כי הוא כוון לדברי האר"י ויהי מתלמידו של האר"י ר' חיים וויטאל ז"ל, ומאז שהחל להתעסק בנסתר לא כתב איזה חבור בנגלה רק מה שכתבו תלמידיו ששמעו מפיו. ובוזה הראה הגאון עוצם גבורתו בתורה בדרך הבקרת בהשגותיו ובנסתו הגירסא הנכונה, ובוזה הצטיין מכל הלומדים לפניו ויהי הוא נר לרגלי התורנים הבאים שיהלכו בעקבותיו, ובוזה פתח חרוצות האיסור שאסר רבינו חס' להנהיג הספרים ולשנות הנוסחאות (אוצ"י).

שכלו הכביר הישר והעמוק הלהיב את לבבו לאהוב את הפשט הפשוט בכל מקום ולחדול מכל הפלפולים והחילוקים הרחוקים מן הכוונה הפשוטה, כי רבינו אליהו אשר לא למד אצל רב ולא שמש בשיבות היה כבוד שכלו חדש עמרו ולא אכף עליו עול ההרגל, והזהיר מאד גם לתלמידיו שלא ירבו לעסוק בפלפולים וחילוקים

כל ימיו היה נחבא אל הכלים, כלי ההסתר והקדושה. לא קבל עליו עול רבנות ולא ישב על כסא ההוראה, כי לא חפץ לעשות התורה קררים לחפר בה, ולא אמר מעוררו קבלו דעתי ומנע אי"ע מן ההסכמות על חבורי גדולי הזמן (מלבד איזו הסכמות מעטות אשר הסכים בעלומי ימיו), אך ישב סגור בחדרו ויהנה בתורה וחכמה יומם ולילה, והשגתו הנפלאה הועילה לו לרדת לעומק למדוי, ותבונתו הכבירה דלה דלתה לו חרשות ונצורות אשר לא שערו חכמינו זה כמה דורות לפניו, ואמרו עליו שלא הניח דבר גדול או קטן בהלכה וקבלה, והיו נהירין ליה שבילי דאורייתא ושמורים בבח בזבונם הנפלא כמנוחים בקופסיה. הוא היה חזיר כל התלמוד בבלי בכל חדש, והיה סוגר בעצם היום חלונות ביתו ולמד לאור הנר לבלי יבלבילהו רעיונו בענינים אחרים, וכימי החרף למד בחדר קר לגדר שנתו. והאיש הזה המקודש כל ימיו לתורת ה', היה אבי הבקרת הנאמנה, הוא ולא אחר. רוחו האמין תמכהו לבקר בספרי גדולי ישראל למצוא מקור הטעיות והמכשולים הרבים אשר נכשלו בהם שלמים וכן רבים, ובקרו אור האמת לגרש עבי ספקות רבות. בדבר אחד מדבריו יפיל חימות בצורות לארץ, ובכד נקודה כלולה ומצומצמת עבודת רוח רכה מאד. דבריו הקצרים מאירים כספירים, וחדושו מלאים תקוני סופרים, דקדוקי בקרה, הערית וגירסאות כרורות ונכונות, ובכח התכונות הנפלאות האלה לא הניח מקצוע אחר בכל עולמות שהי התורות אשר לא אצל מאורו עליו בדרך חדש מיוחד: באוריו על התורה נביאים וכריתים, פיוזשי

ס"ג וז"ל: "וכמו כן שלחתי פירושי דקמיעות לק"ק ווילנא כי ביחוד שמעתי, בתוך חכמי העיר יש אחד מיוחד החסיד קדוש וטהור מאור ישראל כליל כל החכמות חריף ובקי ולו עשר ידות בנסתר מותר"ר אלי' יצ"ו, אשר נודע תהלתו בכל מדינות פולין ובברלין וליסא, מקום שעבר החסיד הגיל יספרו ממנו גדולות, ובקשתי ממנו לעיין בהפירושים וליתן ערותו כי כנים הם": ועי' השיב לו הנר"א ז"ל במכתבו וז"ל: ישיש בגבור לרוץ אורח מישרים בתורה ויראת תשא ולקרב העם לתורה ותעודה רבא דעסא מדברנא דאומתא הרב המאור הגדול הגאון אמיניו המפורסם וכו' וכו' מותר"ר והנחת גר"ו. היעניי מבכב סתוהי הוות גיה"ק שלשה פירושים אמינים על ה' קמיעות דמיץ תנפסטים אשר יסודתם בהירי קרש ובקש ממני לעיין בו אם ישירים הם והטריח עצמו מגדול צערו ס"ת בערה שרויה בעצר והוא הודיע צערו לריבים ופי יתן לי אבר כיונה אעופה ואשכונה לעשות שלום שישתקע אש החכמה אש זרה מסתלוקת אשו לא כדת. אבל מי אנכי מארץ מרחק שישמענו לקול רברי להצדיק הצדיק הן למראה עינם מעון אצות חיושבים על כסא הוראה בקהלות קרורות מעירים בתוסתו ואם דבריהם נשמעין ומשום און לדבריהם להכריע מה צורך עוד לדבריו ואם דבריהם אינן נשמעין מי אנכי מארץ מרחק צעיר אנכי לימים נחבא אל הכלים אשר ישמעו לי, ולכן ידין אותי אדוני לכף זכות ומחמת מררות רבות וירימות בעל הדרך לא היה באפשרי לסרר הדברים בראוי והוכרחת לקצר בסוח אני ברוב ענותנותו וצדקתו שיוציני לכף זכות. כ"ד ר"ש המיד הצעיר אלי' במותר"ר שלמה זלמן פה ק"ק ווילנא יצ"ו, יום ה' ה' סיון תקצ"ו לפ"ק.

וחילוקים, כי בהם ירבה הפשע ויגדל העון ויפסד הרביר הנעים ויגדלו האמת מעדת ה' (הקדמת בנו הג'ם אברהם לשו"ע א"ח) שהוא הריסא גדולה להלמוד האמת ולפעמים שהוא לקנח ונגד האמת ואך לדעת ולהבין את פשוטם ואמתתם של דברים היה כל מנמתו וחפצו בלמודו, לבקש את הנידסאות הנכונות ולחקן את השניאות אשר נאחו בספרי התלמוד ויתר הספרים העתיקים הראשונים והאחרונים, ובחקון שניאות אחת קטנה דרס הרבה מגדלים פורחים באויר שבנו להם תלמידים חכמים החריפים השואפים אך ללפלל בסכרות וחילוקים שאין להם כל יסוד. אהבתו האוורה אל התורה הולידה את האהבה לכל חכמה ויריעה כאשר העיר עליו החכם המהנדס הרב הגדול החכם המפואר הרופא ר' ברוך שיק ז"ל משקלאב תלמידו של הגאון בהקדמתו להערכת ספר אקלירוס (אשר בעל "מנוח הלכות" בהב בוקדמותו שטמנו פירש כל שיטות הש"ס המסבדות בתשבות) אשר העתיק והדפיס אפס קצחו בהאג בשנת תק"ט, לאמר: והנה בהיותו בוויילנא המעטירה אצל הרב המאור הגאון הגדול מו"ר מאור עיני הגולה, החסיד המפורסם קמחר"ר אליהו נר"ו בחדש טבת תקל"ח, שמעתי מפי קדוש, כי כפי מה שיחסר לאדם ידיעות משארי החכמות, לעמת זה יחסר לו טאה ידות בחכמת התורה, כי התורה והחכמה נצמדים יחד וכו' וצוה לי להעתיק, מה שאפשר, ללשונו הקדושה מן החכמות וכו' וישוטמו רבים ותרכבה הדעת בין עמנו ישראל, ותמור וכו' לשון לאומים אשר כשאון מיס רבים וכשאון לעומתנו אופה כחכמתם ונמצא שם שמים מתחלל. וגם הוא קבע עתים לעסק החכמה כנראה מחבוריו שחבר בהנדסה ובתכונה (ק"ג). חכמת הנגון אהב וירומם מאד וידבר נפלאות על כחה כי עז ועל ערכה דרס בעיני התורה, ואמר הנר"א בפירושו על התקונים כי מעמי תורה וישרי הלויים וסודות תקוני הזהר אי אפשר לידע בלעדה (בהקדמה לס' מאת השלח) (*). מחכמת הרפואה אשר חפץ בנעוריו ללמודה ולא נתנו אורי פנני במול תורה, ידע הוטב את אורית הנתוח. חכמת הדקדוק ידע על בוריה,

והעסק באלה הנ"ל לא היה בעיניו בטולה של תורה אלא קיומה, כי כה אמר: כל החכמות נצרכים להתורח הקדושה וכלולים בה" (שם), וככל אשר שם גם את החכמה לתורה, כן כלכל את שותיה במשפט אחד, כי כהרחקו את הפלפל, אשר כחו אינו אלא בפה, מן התורה, כן אהב גם בחכמה רק את הענינים שיש בהם ממש ולא את הפילוסופיה אשר עד אשר צרף אותה קאנט לא היתה באמת כ"א עמל פה, ולכן אמר ובנאויו לשו"ע יו"ד סי' קע"ט פק"ג) על הרמב"ם שהוא "נמשך אחר הפילוסופיה הארורה וכו' וכבר הכו אותו על דקדקו וכו' והפילוסופיה הטור ברוב לקחה לפרש הגמרא הכל בדרך הלצוי ולעקור אותן מפשטן וח"ו אינו מאמין בהם ולא מהם ולא מהמוגם, אלא כל הדברים הם כפשטן, אלא שיש בהם גם פנימיות ולא פנימיות של בעלי הפילוסופיה שזורקין אותן לאשפה אלא של בעלי האמת, ומה שהחכם ר' צבי הירש קאצינעלבונין בעל נתיבות עולם (כולל ברייתא דל"ב מדות דיה"ע עם באורים וחדושים) רצה לשרות בה נגאם ולהטיל ספק בדבריו אלה, לומר, כי לא מפי הנר"א יצאו הדברים האלה רק הוא הוספה ממסדרי כתבי הנר"א, ע"ז באו עדות הגאון ר' זלמן ריבלין ועדות הרר"ש לוריא ומטפחות על פניו, כי המה בעיניהם ראו עצם הכ"י המונח עד היום בבית אוצר הספרים של הנכיר האויר הרב הגדול ר' שמריהו צוקערמאן ממאהליב, ושם כתובים הדברים ככתבן וכחיותן בעצם יד קדשו של הנר"א ז"ל (וע' עליות אליהו במעלות הסולם שם), ובכל זאת נשא פנים ויכבד את פילוסופי ישראל, וכ"פ הזכיר את ספר המורה לשבח, וכאשר באו קנאים להפגיע בו לנעור בהרב הדיין ר' יהודה הלוי אשכנזי אשר יקרא לעתים מוזמנים פרק במורה הנבוכים באוני שומעי לקחו בביהמ"ד הישן, וינער במכניא הרבה לאמר: הרבינו משה יוד"ה ואני אפ"י? מי יתן חלקי עמר, ואמר עוד: תלילה לי לנעת בכבוד מאור עינינו הרמב"ם ז"ל, והלואי שאוהיה עמדי במחיצה אחת בנ"ע" (ק"ג צד 152 וצד 280) ועם כל זה כתב בבאור ליו"ד סי' רמ"ז ס"ק י"ח: אבל לא ראו את הפרדס לא

(*) חברו הגאון מ' ישראל ב"ר שמואל משקלאב תלמיד הנר"א ז"ל, והוא כולל הלכות א"י טאה לקט שכחה מעשר עני דמאי שביעות החמורה בשו"ע שלפנינו מסודר ע"ד שרע בפנים ועליו באור ארוך בשם "בית ישראל" וגם שיטות ונידסאות בירושלמי ורעיו להנר"א, — נרפם בעפת שנו ירושלים. גם חבר מ' תקלין חרהין ורש"ה נחלה ונמנותה ו"אגרת השלוחה מרבני א"י לבני ששן אמ"ד הקצ"ד, והיה נשיא בארעא קדישא שלשים שנה ונספר א' או מ' סיון תקצ"ט בירושלים.

לא הוא (חרי"א) ולא הרמב"ם

רבינו הגר"א ז"ל הצמיח במדותיו מאד, הוא היה מסתפק במועט וחי חי עיני וצער, היה פרוש מכל עניי העולם ולא התערב גם בצרכי ביתו, ומפאת שקדנותו והתמדתו וזעזומה בהורה תמיד יומם ולילה לא שם על לב כי מפלי תלוי ביה, ובקדושה ומהרה הגה ועסק בה כל הימים, לא שח שיחה בשלה ולא הלך ד' אמות בלי תורה או הפלה והיה מעומף בטלית ומוכתר בתפלין כמעט כל היום, ופ"א במציא יוה"כ בכואו סבה"ג שלח אחרי הגאון החריף הנגיד מוה"ר רוד שמואל פיינעס, הנזכר לתהלה בס' הילל כי שחר, ויאמר לו: הלא נכון לקבוע יחד בסוכה במנהג העולם, לכו אחי ונקיים יחד, ויבאו ההדרה ויקח מסכת סוכה וילמדו כל הלילה, זה היחד שקבעתי במקום נאמן אמר לו הגר"א, הוא היה ענו מאד ולא אבה להמנות בתוד מנהגו, רב או דיון אף כי היה גאון הגאונים, ולא חפץ להרפוס את ספריו אף כי חידש חרושים בכל מקצועות התורה, ולא סדרם לדפוס כ"א ציון בקצרה וברם על גליוני הספרים למען יהיו לו לזכרון וקיים בעצמו את מאמר המשנה ולא תעשה עמרה להתגדל בה ולא קרדם לחפר בה, — הוא ההפנים בדוחק מהקצבה שקצבו פרנסי העדה בעדו לחת לו מדי שבוע בשבוע, והרב הנביר הנדיב המפורסם מו"ה אליהו בהרב ר' צבי נזר הגאון הגדול ר' משה קרעמער ז"ל אב"ד דוויילנא הזהיר ידוע בשם ר' אלי' פסעלעס (נפטר ביום ו' ערב יום הכפורים הקל"א) תמך משפחת הגר"א כל הימים וקודם מותו הניח חסדו הגון לצורך ספוק הגר"א ואחיו הג"מ אברהם ז"ל.

ומעשה היה בהשמש שיהיה סביא לו כפעם בפעם את כסף הקצבה ששלחו לו הנבאים ומעל כ"פ בשליחתו ולא הביא לו והגר"א לא נלה מזה לשום אדם, וכאשר כבר הגיעו הימים עד נכשות ביתו, אשרו ועולליו, מזה עליהם לבל יגלו הרבר, ויעץ לאשתו הצנועה שתלך עם בניה הקטנים ככתיו שכניו בעת אכלם, ודרך הקטנים שמבקשים לאכול בראותם אחרים אוכלים ויתנו להם, עד שחלה השמש וגמה למות, אז התודה בפני כל על המאנו אשר חטא, מעודו לא בא בכתובים עם גדולי תורה ולהשתעשע עמם בחדושי תורה, ומעולם לא התהדר ברוב חכמות, ולא קבל כל אדם בביתו כי אם אחרי ידיעה והכרה נכונה בתכונת האיש ומעלליו, ומי שזכה

להיות מבאי ביתו התמירים, כבר היה נחשב לצדיק תמים בעדו.

הרב המ"מ מחבר ס' נבעת פינחס מפלאצק, זכה להיות מהוצאים ונכנסים תמיד בביתו, ובהקדמתו לספרו, מדרש חכמים" בתב: וגם זאת עמדה לו זכות ששמשתי את הגאון האמתי בוצינא קדישא אשר כל הארץ האירה מכבודו, הוא ניהו מרנא ורבנא ג"י ע"ה פ"ה מו"ה אלי' זצ"ל מזוילנא זכו.

הרב המאיר הגדול ר' יחזקאל פיוויל ז"ל המ"מ דוויילנא בעל תולדות אדם (גולד' תמוז תקפ"ו בפלאנצנע ונפטר מזוילנא ב"ד שנת תקצ"ג או תקצ"ד) הביא בספרו כי זכה ה' פעמים להיות לו פתוחן פה לפני הגאון וככל פעם ישב עמו בבית מדרשו חסדו משך שעה לערך ודבר טוב לפניו על ספרו, מוסר השכל.

להמ"מ מרובנא שלח כמה פעמים לבוא אליו ולחזק את לבו בנעים מוסריו ולקחו הטוב, ופ"א חלה הגר"א במחלה אנושה ושב ורפא לו שלח מכתב אליו בעצם כתב ידו בזה"ל: אספרה נא לידידי כעל נמולות שנמלתי ה', ברב טובו חלץ נפשי מתחלואות קשות הפליא לעשות עמרי, יבוא ידידי לביתי ואל יאחרו פעמיו להשיב רוחי ולהשתעשע אתי זכו.

הגאון רד"ל יוסף בשם אחיו הקטן של הגאון ר' רפאל הסבורנר ז"ל שפ"א נתגלגל הרבר לדבר ע"ד הגר"א ושאלו להג"מ ר' רפאל כמה הוא יתרונו של הגר"א על כל גאוני דורו, אז אמר שילך אל ארנו הספרים ויוציא ספר פלוני העומד במקום פלוני, ובהביאו את הספר לפניו וישתומם למראה עיניו, כי הספר הזה היה תנ"ך פשוט, ויקח הג"מ רפאל את התנ"ך בידו ויאמר בהדרת קדש: זה היה יתרונו של הגר"א על כל רבני דורו וגדליה, כי בקי היה בתנ"ך הנהגה והגאון מ' העשיל לעיון (בעל עליה אליה) מעיד בשם אביו הרב הגדול ר' אלי' זאב ששמע מפי הגאון ר' שאול קיצנלבווינן כי הגר"א לעת וקנתו היה כל למודו חושש.

עד כמה דגיע ערכו של הגר"א בעיני הגאונים נכוא לרומא מו"ה מה: הגאון בעל משכנות יעקב בספרו סי' ע"ג כתב וז"ל: ולא כתבתי הדברים האלה לסחור ת"י דברי רבינו הגאון ז"ל זכו אשר ידוע לכל חכמי לב עומק חכמתו ובינתו, אשר כל רו לא אנס ליה זכו.

הגאון ר' יעקבסע בן הגאון בעל נודע בידודה

ביתורה ז"ל כתב בהנהגותיו מספר אביו וז"ל: אמנם כשאני לעצמי מה אני לסכור סברא מנפשי נגד דעת הגר"א. סתמי דמילתא במלה דעתי אצל האדם הגדול בענקים, אפשר כי עזה אהבת האמת, עצור במלון לא אוכל, ותפעם רוחי לדבר דבר אשר הוא נגד דעת הגאון ז"ל.

הגאון מוהר"ל מפלאצק בעל שו"ת משיבת נפש (ת' ט"ז) לענין דין חדש בזה"ל, כתב וז"ל: וידעתי כי במדינתכם כרוכים אחר דברי הגאון מוהר"א מוילנא שמחמיר מאד, מ"מ אהבתי צדק ולהצדיק כנהגן של ישראל, ואם כי לא קם כמדותו מיומם הקדמונים להיות כל התורה כלה נגלה ונסתר כשלחן ערוך לפניו, מ"מ חלילה לשייך כו"ע רשיעי כו', ולא יפלא שישגי פעוט וכשל כח ביגיעה רבה ועצומה מה שלא ישיג הענק דרך העברה בעלמא וכו'.

הגאון הוצקר האלוהי והמבקר החרוץ ר' מנשה מאיליא בשכתו פ"א בחברת מרעיו החל אחד מהם לשבח ולפאר את הגר"א, כי נוכח עיניו כל חכמה וכל סתום לא עממוהו, וגם את חכמת הדקדוק העיובה השיב לנה תפארתה. ויען ויאמר הר"מ: מי הוא אשר לא ידבר רתת מתהלת הגר"א, ומי הוא אשר ישמע את שמו ולא יחרד? אבל בחכמת הדקדוק, האמת ניתנה להאמר, כי לא נופל אנכי ממנו (כן פורח). ובספרו אלפי מנשה (פי' קע"ג) יאמר וז"ל: לפי המשך רוב גלותנו שהוא קרוב לעקבות משיחנו, ושצריך לפנות את דרך האמת וכו' וכפי הנראה שלח לנו ד' עיר וקדיש מן שמאי, הגאון המפורסם מו"ה אליהו זלה"ה שהתחיל קצת להחזיר עטרת התורה ליושנה ע"פ דרכו דרך האמת והפשוט, ושם סי' ק"ב יאמר: אלמלא הוא נשתכחה תורה מישאל שהחזיר עטרה ליושנה, שעם גדול חריפותי וביקאותו, נתן לב לדברים הפשוטים, ונתן עין עיונו לזה, לפרש הכל בדרך פשוט וקל, ורוב עניניו הולכים ע"ז הדרך הנכונה וכו'.

הגאון ר' שאול קצנילינבונין בהסבמהו להדפסת ספרא רצינועותא יאמר: אדמו"ר הגאון וכו' הוא הקדוש וטהור, איש אלקים, מחציו למטה איש ומחציו ולס' עלה אלקים וכו'.

הגאון המפורסם מופת הדור ר' חיים ז"ל אב"ד ור"מ דק"ק וולאזין (נולד ח' סיון תק"ט ונפטר י"ד סיון ה' לסדר ויהי בנסוע הארון שנת תקס"א) אשר בילדותו למד אצל הגאון הנפלא בעל שאגת אריה שהיה אז אב"ד

בוולאזין וגם אצל הגאון הנודע ר' רפאל המבורגר אב"ד דהמבורג הוא היה אח"כ תלמיד מובהק של הגר"א ז"ל, והרב הגאון בעל פאת השלחן בהקדמתו לס' תקלין הרתין מעיד על רבינו חיים זה בזה הלשון: כי לא חסר משלחנו כלום מהמעלות שמנו בחסמים שהחזירה נקנית בהם, וכד הוי בר הרתין ועשרין שני הוי גמירא ליה לכולה השי"ם וכל אבירייהו, ובהגיעו לכ"ה שנה כבר יצא שמו לגאון ולתפארת בישראל, ואז החל לבקר את בית מדרשו של הגר"א, לשמוע בלשונם ולאף את דרכיו בקדש, ועשה את עצמו כאסקופה נדרסת לגרלי הגר"א ז"ל. ואומר עליו הר"ח בהקדמה לספרא רצינועותא בזה הלשון: לכי יגהה אימה מדי דברי בו בהעלותי על זכרוננו עזרתו בחיים חיותו עומד ומשמש לפניו כאחד מצבא מרום במרום. שימו לבבכם והתבוננו וראו, מי ראה כאלה בדורות אלו, ומי שכי כזאת בכמה דורות שלפניו, הנמצא כזה: וכו' וכו' עד אשר הוא יתברך למען צדק להגדיל תורתו ית"ש ולהאדירה ולהראותנו נפלאות ומורות ית"ש, הפליא הגדול חסדו עמנו וארו עם עניי שמאי כבר אנשי אתה, וליה יהב יקר, אחד היה האדם הגדול אשר כמדותיו לא נחיה מכמה וכמה דורות שלפניו, לו נתן ה' לב לדעת ועינים לראות, ונהירין הוו. ליה שבילי וארחי דחכמתא בנגלות ונסתרות, בינה יתירה נודעת לו, הוא נהיר האי גאון עולם הציור קדישא, רבינו הגדול והקדוש נ"ע, אשר זה היה דרכו בקדש נעורו להשכיל ולהתבונן ולהתניע יניינת גדולה ונוראות אין להעריך, וכל פה ילאה לספר, ובדבקות עצום נפלא מאד, ובקדישתו יתירה ובטהרה נפלאה, עד אשר זכה לביא עד קצה תכניתם להיות עולים כלם בדורים לאמהתם וכו' וכו'.

ובמכתבו של הר"ח לגאון ר' ליפמן אב"ד דקפוליא (שנפסח בספר קדושת יוש"פ פי' ל"ג) ע"ד הישיבה אשר יסד בוולאזין, מיום א' ז' עשי"ת תקס"ג ונרפס ביולנא תקע"ג זה לשונו: והנה ידעתי כי לא זכיתי למדה הענוה, אמנם דינא דגמרא הוא, בירושלמי סוף שביעות, ומובא גם בר"ש שם, שמי שאינו בקי רק בכפפת אחת ורואה שונהגין בו כבוד יותר מזה, מחויב הוא להודיע האמת, ואנכי שמעתי שנקרא עלי שם רבינו הגדול מרבן שמי בכל תפוצות ישראל, מרבא ורבנא קדוש ישראל ואורו, הגאון מוהר"ר אליהו ב"ע הסיד מוילנא, יזכירתי

וזכיתי להקרא עלי שמו המזכיר לומר שאני תלמידו, ראיתי חובה לעצמי, להודיע בישראל נאמנה, שחלילה לי לפגום בכבוד הרב רבינו הגדול והקדוש נ"ע, להקרא שמו עלי, והודעתי נאמנה שכל האומר כן אינו אלא טועה נמור, כי רבינו הגדול נ"ע היתה משנתו סדורה לו הלכה בדורה בכל התורה כלה בלי שום ספיקא קמיה במקרא, במשנה וש"ס בבלי וירושלמי, מכלתא, ספרא וספרי, ותוספתא וסדרשים וזוהרים, וכל דברי התנאים והאמוראים הנמצאים בינינו, בכלם זכה להיות חלקן בהם, להכריע בין הספיקות המתלכדים בדבריהם, ולחרש בהם בדברים להיות שומע ומוסיף תלי תלים של הלכות ואגדות ודרשות ודיו דריון, ואיך אשים פני כחלמיש ולא אבוש להקרא בשם תלמידו, אחר אשר לא זכיתי לקבל מהורו אף בטקצתו, ואף במסכת אחת לא זכיתי להיות בירי הלכה ברורה, כי הספיקות מרובים וההכרעות מיעוט, ובקצת הימים אשר זכיתי לשמש אותו לא זכיתי מסנו אלא לידע צורתא דשמעתתא אחר היגיעה, וע"ז ברית כרותה לכל אחב"י בהכמחת חז"ל יגיעתי ולא מצאתי אל תאמין, וגם ליגיעתי רבינו הגדול נ"ע לא זכיתי, כי לא יושג ולא ישוער ולא יאומן גודל יגיעת רבינו הגדול נ"ע, למי שלא ראה גודל יגיעתו על כל דקדוק ודקדוק מן התורה, עד שעמד להשיגה על בוריה (רבינו אליהו). וכן יעידו ויגידו בניו הנאונים בהקדמתם לכאורו לא"ח: "שש שנים און וחקר היטב תלמוד בבלי וירושלמי והוספתות מכלתא וספרא וספרי והאיר אפ"ל חשכת עבי הנוסחאות ודרך חכמה שכבשה בפלפולא יתירה וכו', עוד שש שנים עסק בדברי פוסקים ראשונים ואחרונים, המה הגדולים אשר בעולם וכו' ולא פנה אל גדולת גדולתם ולחכמת חכמתם ולקדושת קדושתם להצילם מכל מכשול ושניאה לתרץ דבריהם, רק בכל כחי עבד ושמר להבין ולהשכיל דברי חכמי הגמרא הקדושים וכו' אשר באות אחת מדברי רז"ל ר"ח הרב ר' מנחם מדינא המכונים וכו' וכו'. אם תפקח עיניך אחי, ותעכיר עיניך בבאורי על השו"ע משער לשער, ומסימן לסימן באהבתך ובחמלתך על האמת, עיניך תהוינה מישרים, כי מרן ב"י ז"ל הוא היה המאסף לכל הדעות ונשא ונתן בהם כפי דעתו הרחבה, ואספן כעמיר גרנה בחבורו הקצר, וקנה הרב תגאון, מהר"ם שחבר באר הגולה, נלה מסור הדינים וכל הדעות רלה לנו

מחבורו הגדול של מרן הב"י (נמכור בהקדמת באה"י) ומר אבא הגאון וצללה"ה בחבורו זה, הראה את מקורן כל תיבה ותיבה היא נמרא מפורשת בבלי או ירושלמי או דברי רש"י ותוס', מה שלא שערו מרן ב"י וכל קדמוניו וזולת פלפולים עמוקים ומתוקים, ותחי רוח דבריהם, ונראה פנים חדשות כאלו כל הדעות, מרעה אחד נתנו ואל אחד אמרן, לא ירענו מה היה לו" עכ"ל שם.

בנעוריו למד זמן רב ביער כשדה בבית יחידי והתבודד במקום לא ידע איש, ואשתו הצדקנית מרת חנה בת איש שוע ועשיר הרב ר' יהודה ז"ל מקידאן, היתה לו לעזר לשום עין השנחנה עליו לכלכלו כדי צרכו ואך היא לבדה ידעה לפעמים חביון עזו ומקום סתרו, כי במח על צדקתה שלא תגלה לאיש את מקומו, ובמותה צוה לחרות על האבן אלה הטורים: קרית חנה; ותמת חנה בשנת תקמ"ג ה' כסלו, לא הניחה תמורה וערך לספר שבתה אין נתיב ודרך. תנצב"ה.

הגאון חפץ לעלות לארץ ישראל בסוף ימיו וכבר נסע עד עיר קניסברג ומשם שלח לביתו מכתב, עלים לתרופה מלא מוסר ויראת ה', אך פתאום שנה דעתו וחזר לביתו באמרו כי אין לו רשות מן השמים ללכת לא"י. ודורשי רשומות אמרו, כי דעת הגאון היתה להחמיר בענין חיוב מעשרות בפירות מדרבנן כדעת התוס' (נ' חוס' ר"ה מ"ז והוס' קדושין ג') וכן היתה דעת הכוב"ם בתשובתו הידועה, אך בהיותו בדרך נודעה לו, כי בעל הבית יוסף החריס שלא ינהגו בחומרא זו וכדעת הרמב"ם לפטור, כמבואר בריש תשוי הגאון ר' בצלאל אשכנזי (בעל שיטה מקובצת). וזה המריצו לחזור מדרכו כדי למנוע מן המחלוקת וחלוקי דעות בבואו לארץ ישראל (הגר"ל).

סדר למודיו היה תנ"ך ע"פ הדקדוק עם טעמי המקרא, ששה סדרי משנה ע"פ גירסאות נכונות, נמרא עם רש"י ותוספות, ארבעה סודים, הירושלמי והתוספתא. לתלמידיו הורה דרך כי בלסדם מסכת ינתתו אותה לנתחיה, לרעת מי המה הנאיה ואמוראיה, מי ומי החולקים בה, וכמה מספר המחלוקת. עוד אמר כי חובה על כל תלמיד ללמוד עכ"פ מסכת אחת על פה למען לא יבטל, והנתיב בלכתו בדרך או למאן דגני בבית אפל. — מאהבתו את הבקרת אמר לבני הג"מ אברהם ז"ל, שהוא משתקק להשתתף הוסיפו להרומיים שעל ידם נובל לבוא

רבים פירש השגה נגד מסקנת הנמרא, ותמה בעל הפארת ישראל על פי הנמרא במכשירין (פ"ז ס"ג) שהוא נגד הנמרא בכבודות כ"ג (אוצ"י).

הכוונה ופשט הפשוט של חסורי מחסרא והכי קתני הנמצא בש"ס בב"ס כתב בנו הגאון ר' אברהם ז"ל בספרו רב פעלים (דף נ"ד) וז"ל: וק"ש לפעמים חסורי מחסרא והכי קתני [אשר לכאורה נראה כלשון זה שהוא משובש לשון המשיגה ומתקן הנוסחא]

שמעתי מא"ה הגאון החסיד המפורסם נר"ו שאין במשנת רבי שום חסרון בלישנא ומה שהוסיפו הוא מוכן בזה הלשון של רבינו הקדוש ז"ל. אפס כדי להסביר לעיני המון הרוואים בהשקפה ראשונה, לפנינו צריך להסביר יותר, והמעין בדבריו יראה שהוא כלול בדבריו ביהרן אות אחת, ואחזה לך אחד לדוגמא מה ששמעתי ממנו נר"ו (ביצה א') שאפר כירה מוכן הוא, אפר כירה מאן דכר שמיה, חסורי מחסרא והכי קתני, ואפר כירה מוכן הוא, לכאורה מהו חסורי מחסרא ומה הוסיף שבמקום ש"ן כתב וי"ו, אבל אחר ההתבוננות יראה שרבינו הקדוש בלשוננו הוסיף כן לדעת התרגום והכי פירושו, ומורים שאם שחט שיחפור בדרך ויכסה, ועוד הם מורים שאפר כירה מוכן הוא ומורים קאי אתרווייהו, לכן נכתב בבא ראשונה והשניה בש"ן שאם שחט, שאפר כירה, והמקשן הבין שאפר כירה הוא מעם לבבא ראשונה כדרך השי"ן בכל התלמוד לכן הקשה מה ענין זה לזה, והשיבוהו חכמי הנמרא, לך לפי רעיונך חסורי מחסרא מלה אחת, ומורים שאפר כירה מוכן הוא, וזה אמרם והכי קתני ואפר כירה מוכן הוא, בלומר שהוא עוד דבר בפני עצמו שהם מורים ג"כ על דבר זה, וכן פירש כל חסורי מחסרא שבש"ס בזה האופן ע"כ, ובאמת גם הלשון של חסורי מחסרא והכי קתני מורה שאין פה חוסר תיבות רק חוסר התבוננות, כוונה ועיון, ואשר ע"כ אמר אח"כ והכי קתני, בלומר לא תיחתי כך אלא כך, כי לולא כן נראה השתי תיבות, והכי קתני כמיותר.

וכן מביא הגאון ר' ישראל משקלאך בעל תקלין דרתין ופאת השלחן בהקדמות וז"ל: והנה יורה (ובינו) כל חסורי מחסרא שבתלמוד בשיטותיו דלא חסרה כלל במדר שסידר רבינו הקדוש המהני ולא אורחא שחיסר דבר רק דרכי ס"ל כחד תנא ראליביה סתמה ולא חסר כלל אליביה והנמרא ס"ל כאירך תנא ואלביה פאמרה הנמרא חסורי מחסרא

לכא אל מטרת כוונתך של רבותינו ז"ל בתלמוד ובמדרשים כדברם במקומות רבים בעניני ארץ קרשנו וביט מקדשנו ותהלוכות שרי קרשנו בימי קדם ההם וכו' (אגרת הגאון המקובל ר' אברהם שמה ז"ל ממסמסילאוו אל המליץ ר' קלמן שולמאן מוויילנא בראש כ"י סלחמות היהודים ח"ב) זנם העיר רוח יודעי לשון וספר לחרגם גם ספרי חכמה הכתובים בידי סופרי הנכר ללשון הקדש, למען הרים קרן ישראל ולסתום פי שומניו ביוזי נפשנו ולמען הפיץ והרבות את המדעים בקרבנו ולתת תן וכבוד משפט וסדר, רוח ונשמה אל תורתנו הקדושה.

אף כי רבינו הנר"ה היה עניי מאיר, היה תקף בדעתו בענין הלכה, ולא זע ולא חת בפני כל. לדוגמא: ביו"ד (ס' רצ"ג סק"ג) בדין חדש בזמן הזה היה מהמיר מאד ועל בעל באר הגולה שהתיר כתב: ודברי בעל באר הגולה כאן מעות גדול ואין צריך להשיב עליהם זכו' וטובה היה לו כאן האשחיה. זכן ביו"ד (ס' קע"ח סק"ה) לענין שחמו תרנגולת שקראה כתרנגול שאמרו (שבת ס"ב) שהוא מדרכי האמורי והעם הקילו בזה, כתב הרמ"א: י"א אם אינו אומר הטעם למה מצוה לשחוט מותר וכ"כ מהר"ל, וע"ז העיר הגר"א: ודבריו קשים כחומץ לשנים וכעשן לעינים לננוב דעת המקום.

וכן בפירושו למשניות היה נוטה הגאון לפעמים מסקנת הנמרא, כמו בברכות (פ"ד ס"א) שאמרו תפלת הערב אין לה קבע, ופריך בגמרא מאי אין לה קבע, אי לימא דומנה כל הלילה ליתני כל הלילה, ומסיק דאין לה קבע פירושו דאינה חובה, ולפי רעת הנר"ה אין לה זמן ומועד קבוע בפ"ע, כי היא מתחלת מכלות זמן תפלת מנחה עד התחלת זמן תפלת שחרית, וזמן מנחה בלה קודם הלילה, וכן תפלת שחרית מזהחלת זמן מועט אחר הלילה, ולכן לא ניכל לומר כל הלילה, וכן בברכות (פ"ז ס"ב) שאמרו כיצד מומנין, בשלשה אומר גכרך זכו', בעשרה אומר גכרך אלהינו, בעשרה והוא, אומר ברכו, אחר עשרה ואחר עשרה רכאו, במאה זכו', ופריך בגמרא הא נופא קשיא, אמרת אחד עשרה ואחר עשרה רכאו אומר כי הירי גינהו, והדר קתני כמאה אומר זכו' ומתריץ הנמרא כל זה נאמר ע"פ תרי חנאי. והנר"ה ז"ל מתריץ המשיגה כי זה הוא כלל ואחריו פרט, כי עשרה ועשרה רכאו שוים בזה שצריכין להכיר שם ה' אבל יבדלי באיה גוטא אשר תפרמו המשיגה אח"כ. עוד במקומות

מחסרא והכי קהני, והיה דורש ע"פ חמוקי ירכיך ר"ל ר"ת "חסורי" מחסרא "והכי קהני", וירכיך מה ירך בסתר אף ר"ת בסתר שגכתיים גדולת דרכי התורה שבע"פ עכ"ל. הגאון השתדל למצוא סמך וסעד לרוב מנהגי ישראל, בדברי חז"ל, והתאמץ להגחי כמה מנהגים הנובעים מסקור התלמוד, אשר נשתכחו מרוב ימים או נהלשו מרפיון ידי המחזיקים בהם, כמו כתיבת ספרי הנביאים על קלף לקרוא בהם ההפטרות בכל שבת, והמגילות לקרוא ברנלים על קלף כדון ולברך עליהן על מקרא מגלה (וגם שהחיינו בכתוב מפורש במסכת סופרים (פיק יד), אף במקום שגדולי הפוסקים האחרונים וגם הראשונים המכירו פנים להקל בהם או לשנותם לפי צורך השעה ומעמד האומה ואפילו במקום שהדבר תלוי בטעם וכבר בסל הטעם. ואולי היתה כוונתו בזה להוציא מלבן של מבקשי החידושים שבטלו כמה מנהגי ישראל שמצאום לפי דעתם כיתרים וכמפריעי הכוונה, ומחשבתו היתה נמויה להחזיר עטרת ההלכה ליושנה לברר ולצרף את כל דברי הפוסקים ומנהגי ישראל ע"פ יסודות תורת חז"ל, והגאון נתן את נפשו לקיים כל דקדוקי טאמרי רז"ל גם מה שלא הובא בשו"ע, ולא ימצא לו עין אשר הטא לסמוך גם על דברי המקיל, וכמו שמעידים עליו בניו המופלאים בהקדמתם לשו"ע א"ח. כן מצאנו לדונמא בספר מנחת יהודה על מסכתות הש"ס מהרב הגדול החר"ף ובקי ר' יהודה יודיל הלוי בן הרב הגביר מ' שמחה זיסל הלוי עפשטיין ז"ל מווארשא, הנדפס בווארשא ד' גאלדסמאן—תרל"ח, על דף ע"ב ממס' אה פחים במאמר אמר מר וזמרא לא ליסחי איניש קדרא בקמחא דאבישונא דילמא לא בשיל שפיר ואתי לירי חימוץ, ופירש"י לא נעשית קלי כל צרכה בתנור ומהמצת בתבשיל, וכשהוא מורפה בקערה היא כחמצת שאין דרך נתינתה לתוך תבשיל רותח עכ"ל. וז"ל בעל מנחת יהודה שם: במדומה לי שראיתי באחד מספרי האחרונים של המחמירים באכילה הקניידליך בפסח, וחולין עצמן בדבר וזמרא, דדלמא לא נאפה המצה יפה, ומרמין לה לקמחא דאבישונא דהכא, והוא מעות, דבאפיו הלא קאמר בהדיא כאן בברייתא לעיל שאין באין לירי חימוץ, ועוד דמורד עשיית הקניידליך לחלמן ברותחין. ורבינו שבגולה הגאון הרח"ו ז"ל מוולאזין שם פניו ללכת במדבר חג הפסח לירי. הוא

רבן של כל ישראל רבינו אליהו החמיד נ"ע מוולנא, לראות אם אוכל הוא קניידליך, ואכל בפניו, ואמר שאין בזה שום מיחוש, ובפרט להנהיגין לחלמן ברותחין, ונעשים בשומן איזו בלתי מים, דאו אפילו בקמח שאינו אפוי מותר, ומכש"כ אפוי ורותחין, וכן נהג הרח"ו ז"ל לאכלם עכ"ל. (המחבר הרר"י עפשטיין חבר גם ספר קנמן בשם למ' עין יעקב ד' חלקים ק"ב תר"ח).

יש להעיר על מאמר אחד נכבד ורם היוצא מפה קדוש הגר"א ז"ל כבאורו לספרא דצניעותא פ"ה, וז"ל: והכלל כי כל מה שהיה והיה ויהיה עד עולם הכל כלול בתורה מבראשית עד לעני כל ישראל, ולא הכללים בלבד אלא אפילו פרטיו של כל מין ומין ושל כל אדם בפרט, וכל מה שאירע לו מיום הולדו עד סופו וכל גלגוליו וכל פרטיו ופרטי פרטיו, וכן של כל בהמה וחיה וכל בעל חי שבעולם, וכל עשב וצומח ודומם, וכל פרטיהם ופרטי פרטיהם בכל מין ומין ואישי המינים, ומה שאירע להם וישרשם, וכן כל מה שכתוב באבות ומשה וישראל כלם הן בכל דור ודור, שכולם מתגלגלים וצוצותיהם בכל דור ודור כידוע, וכן כל מעשיהם מאדמ"ד עד סוף התורה הוא בכל דור ודור כידוע למובין, וכן הוא בכל אדם ואדם לבד עכ"ל. וגאון אחד ממרחקים שבא ליראות את פני הגר"א ז"ל ולקבל ממנו דברי אלהים חיים ושאל להגר"א שם על רבינו הוכן הוא מרומז בתורה והצ"ב: יוצא מפסוק אבן שלמה וצדק אב"ן שלמה הוא אליהו בן שלמה. וכן בלקוטי הגר"א באבן שלמה סי' קנ"ח: סעודת לויית הוא הרעת שתתברכה בארץ שהוא השמחה הגדולה אשר אין למעלה ממנה, וע"ז נאמר יצרת לשחק בו, והוא השעשוע של הקב"ה עם הצדיקים שמחדש להם התורה וכו' וכמ"ש ויתנו את האלהים ויאכלו וישתו, והראיה היא ההשגה והוא האור הנגה לצדיקים וכו' ויהיה פנימיות התורה בהתגלות כמו עכשיו פשוטה של תורה, וע"כ יהיה חירות מכל המקטרגים וכמ"ש (ישעיה י"א) לא ירעו ולא ישחיתו בכל הר קדשי כי מלאה הארץ דעה וגו'. וכן יין המשומר הוא סודות התורה שיתגלו ע"י משה, ועל אותו הזמן נאמר יהי כבוד ה' לעולם ישמח ה' במעשיו ע"כ.

תלמידו הגאון מוהר"ח מוולאזין אמר בשם רבו שהוזהר אינו מחולק בשום אופן עם הנמרא, וירק שאין יודעין הפירוש בוזהר אי כגמרא לבד דין אחד אינו נהג ע"פ זוה"ס.

הרב ה"ר החוב המפורסם מו"ה שלמה ז"ל ממאהליב. — מבית מדרש רבינו ז"ל יצא הש"ר הגאון ר' יהושע צייטלין (צייטלעס) משקלאב (תלמיד הגאון שאגת אריה) מחבר הגהות חדשות על הסמ"ק בשם "עמודי נולה" וקצת תשובות בהלכה אשר השיב לשואליו, נדפס עם הפנים קאפוסט תק"פ. הוא היה עשיר ובעל עסקים גדולים, ובהשכלתו הגדולה בהליכות המדינה ובה לתור מעלת יועץ החצר (האשראש) אצל הקיסרית בתרינה השנית וארמונו היה למקום מנוח ומשגב לכל גדולי הדור במדינתנו ובית ועד לחכמים, אשר שמח התאספו, כל העדרים לתורה ולחכמה מחברי ספרים ופוסקים על שלחנו (המפורסמים שבהם: ר' נחום מסצאום בעל תוספות כבוים, ר' מענדל לעפין בעל חשבון הנפש, ר' ברוך משקלאב, ר' בנימין זלמן) ויבעלעם, ואילו פנו כל גדולי הדור בשאלותיהם ובה בשו"ת עם הגאון בעל גודע ביהודה, נפטר א' ר"ח אלול תקפ"ב בן פ' שנה בהרסאן (כני"ף). הרב הגדול החוקר חכמת הטבע ר' בנימין (מדייבון) הנקרא ר' בנימין זלמן ריבעלעס משקלאב מחבר ס' גביע גביע הכסף (באורי כתובים וחדושים בסשנה ונסרא ברוח בקרת ע"ד הפשט, וחדושים רבים בשם רבן הנרי"א, ורוח הנרי"א מרחף על כל דבריו) נדפס שקלאב תקס"ד. — הגאון ר"ב ריבלין הזה היה בן הגאון הגדול ר' שלמה זלמן ריבלין בהרב מו"ה צבי הירש בהרב הגדול צדיק חסיד ועניו מ' אלי' חסיד בהגאון הגדול ר' משה קרעמער אב"ד דוויילא, הרב הגדול החוקר ר' ברוך שיק משקלאב, מחבר ס' קנה המדה ועמודי שמים ודרך ישרה על חכמת המדינה והתכונה והבריאות, שקלאב תקנ"ג. — הגאון החרוץ ר' מנשה בן פורת מאיליע (גולד הקב"ה ונפטר תקצ"א) בעל ס' אלפי מנשה ב"ח (ח"א) נדפס בוויילא בחיי המחבר שנת תקפ"ב וח"ב שם תרס"ה, וחבר עוד ס' "בית מקרא" ו"שקל הקדש" ו"דרך הפשוט" נדפסו, גם מ' על התורה (כתי') היה משורר תורת רבינו. — הרב הגדול מ' שמחה בונם ואחיו הרב הגדול מ' מנחם מענדל היו מדווא פניו לעת זקנתו, ונדפס מהרמ"ם חבורו, מים אדירים על האדרא וזמא עם, באר יצחק הנחות לר' יצחק אייזיק חבר, ע"י הרר"ש לוריא ווארשא תרס"ו. — הרב המופלג מ' מאיר מוויילא יושב בבית רבינו כמה שנים ולמד לפניו כתלמיד לפני רבו ודיא כתב והכר דברי הנרי"א מה ששמע ויצאים

וזהו להתרחק ד' אמות מסביב להמתפלל ובגמרא לא נזכר רק לפניו, וא"ל תלמידו מוה"ר והלא בענין הנהגה כמותו בין צפון לדרום מחולקים הם, והשיב לו הנרי"א כי הפי' בזה"ק הוא באופן אחר ואינם מחולקים וע' בספר מו"ץ (ק"ל) וכך קבלנו מרבינו הגדול ז"ל שחלילה לזכר שהסיד האמתי יסתור הדין המוסכם להלכה פסוקה ע"פ דרכי יסודות הוראה המסורה לנו רק שאחרונים לא ירדו לעומק החכמה הזאת, וע' יו"ד (ס' פ"ט) כתב הנרי"א וכן משמע מדברי הוזהר וכו'. ותלמידו הרמ"ט מסדר הפי' על משלי אמר שם כל דבר פשוט שביאר הנרי"א כמותו בו גם הסוד ולידע הפשט בלא יסוד גם הפשט אינו אמת. וכן הנרי"א ש מסמטיסלאוו שמע ממנו כן כ"פ, וע' בהקדמה לתקלין חדתין שאמר כל שטיתו בגולה היו אחוים בשלשלת הקבלה וכל רז לא אנם ליה (ג"ל).

תלמידיו המצוינים של הנרי"א היו: הגאון הצדיק מאור הגולה מ' חיים ז"ל אב"ד ור"ט דק"ק וולאווין. הוא חדר חדרת קדש בעמוד לפני רבו, חבר ס' נפש החיים, ווילנא תקפ"ד, שו"ת חוט המשולש לו, ולחנתו הר"ר הלל מהוראדנא, ולנכדו הג"מ אליעזר יצחק אב"ד דוולאווין, ווילנא תר"ם. — הגאון מו"ה שלמה ז"ל אב"ד דוויילקאמיר, מקום שם ישבו על נסא הרבנות בעל שאגת אריה והגאון ר' רפאל המבורגר. — הגאון החסיד ועניו מ' שלמה זלמן הנקרא בפי כל ר' זלמלע אחי הג"מ חיים הנ"ל, אשר מלבד תורתו היה חכם בדקדוק ובהגדרה ויתר החכמות הנצרכות לתלמוד ואהבת נפש אהבו הנרי"א ז"ל ונשא ורם על כל תלמידיו (גולד בוולאווין כ"ו סיון תקס"ו ונקטף באכו מ' אדר [ראשון] תקס"ה וס"ב בוויילנא). — הרב הגדול המופלג בחי"ו מו"ה סעדיה גיסו של הגרש"ז הנ"ל ושמע אותו שנים רבות ופנים מסבירות הראה לו תמיד. ואחרי מות רבו עלה לארץ הקדושה בתוך שאר תלמידי הנרי"א חבריו, ויקבעו ישיבתם בבית מדרש אשר בצפת, לעשות זכר לתורתו ולשטתו של רבם הגדול, — הרב המאוהב מ' משה שלמה ז"ל ממולמלשין מ"מ בוויילנא, תלמידו החביב שלמד אתו וזר וס' יצירה, — הרב המפורסם מו"ה צבי הירש ז"ל מסימיאטיץ ונקראו בפי כל ר' הירש חסיד חבר ס' מרגליות התורה בקבלה ובראשו שער אומר השבחה קושיות בש"ס, פאריצק תקס"ח, וזה מקרוב נדפס י"ה על נביאים וכתובים וחטש מלוכה —

ב' ג' דחזהמ"ס תש כחו מאד ובכ"ז התגבר בתשוקה והוסיף אמץ לקיים מצות לולב ואתרוג ובשמחה עצומה שמחת הנפש ברח את הברכה כמנהגו ויוסף עוד להביט עליהם באהבה ובחמדה רגעים אחדים ובעודם אחוים בכפו ויאסוף רגליו ויגוע וימה בשיבה טובה, וכן שבעים ושמונה שנה היה במותו. בכל רחובות עיר ווילנא נשמע אך נדוי וזעקה ושמחת חגג נהפך לאבל, כל הנמצאים בעיר כקטן כגדול כנער כזקן, יצאו ללוותו ובכל מקום אשר הגיע קול השמועה לא טובה אשר כבה אור עולם היה אבל ומספר גדול ליהודים ובכל עיר ועיר קמו עמדי לספור כהלכה גאוני עולם ואדירי התורה, וביום ההלילה צא נמצא בעיר אף בבית הכנסת הגדול בנין עשרה להתפלל שמה מנחה בצבור. — הגדול מספר שברגעים אחדים לפני צאת נפשו אחו בציציותיו ואמר בבכיה: כמה קשה להפרד מעולם המעשה הזה אשר ע"י מצוה קלה ביוצא בה של ציצית אדם ישר יחזה פני שכינה ואיפה נוכל למצוא זאת בעולם הנשמות אף אם יתנו כל כחותיו עבדו (הגר"ל).

יוצאים מפיו הק' על משניות סדר טהרות. — הרב הגאון מ' ישראל משקלאב בעל תקלין חדתינ ופאת השלחן, הוא יגע לסדר דיברי רבינו, והעיד ע"ע שוכה לראות פני רבינו חצי שנה מרם שנחבקש בישיבה ש"ס וזונה לשרתו זה עשרים יום לפני נגיעתו. הרבה פעמים קריתו ושניתו לפניו אמר ע"ע. בשנת תקנ"ח ערב יוה"כ לעת ערב קרא לבניו ויאמר: האספו אלי בני היקרים חתני ובנותי ונכדי ואכרך אהבם, ויאספו אליו וישלח את ידו וישת על ראש בנו הגדול הגאון ר' אברהם ויברך אותו ויברך. חדרה אלהים נפלה על כל העומדים מסביב וישתוממי על המראה כי מעורו לא נהג לכרך את בניו בערב יוה"כ, ולמחרתו לא עצר עוד כח להתפלל עם הצבור ויתפלל בחדרו לבדו ואך לעת שמו"ע וקה"ת התחזק ונכנס לבית מדרשו, ממחרת יוה"כ נפל למשכב ותקפה עליו מחלתו וחג הסוכות נהפך לתוגה בכל העיר וערכה כל שמחה, בכל בתי כנסיות ומדרשות אשר בעיר נאספו להתפלל והמון עם רב אנשים ונשים וטף התפללו בעד שלום רבם הגדול, ביום

זה הוא נוסח מצבת רבינו אליהו ז"ל:

א ה ה

רבינו הגדול על מי אותנו נטשת ועזבת.

רבינו אליהו עלה השמים, קרעו לבבכם, לשנים עשר קרעים, חג האסיף שמחת לבבי, נאסף אבי, אבי מי יטע בכרמי זרעים, לאי נא לה אמרה ארץ, כי אברה בלי חסרתה, הוי על ימיה הרעים, ליל יום תושיה תשויעי מי יורה דעה מי יבין שמועה, מי יגלה הלכות לרגעים יום יום שומעי שמעך אותך ידרושו, לשמוע תורת אמת בפך כי נעים, דתורה תתן קולה, אני חכמה שכנתי בלב אליהו, עקבותי בתבל נודעים, נעתה נאלמתי, יד לפה שטתי, עד יעלו לציון מושיעים, גם פרישות חסידות וענוה, מה לכם טחשים, אלופיכם אין ואנשי חיל נגדעים, אלללי לי תזעק היראה והחכמה, מי מבלעדיך ישמיענו לכל הבאים, נמעשה בראשית ומעשה מרכבה לך נתגלו כבימי התנאים והאמוראים, נשארנו בלי כד, לבשנו אבל מעטה, כי הורדנו מטה מטה, כמעט נגועים.

היה הרב הגאון החסיד המפורסם, גדול מרבן שמו, און חקר ותקן, מקרא, משנה בבלי וירושלמי, תוספתא, ומכלתא, ספרא וספרי, זהר וחיכלות, רע"מ וס' יצירה, וספר"צ, לא הניח דבר קטן ודבר גדול, עד כי הגדיל לעשות כיום נתינתן מסיני, והחזיר מצות הרבה אשר נשכחו, וחזר ויסדן, בבחירתו מאס בתענוגות בני אדם, וקדש גופו ונשמתו ליוצרו עד יום מותו, הוא מורנו ורבינו, אור העולם, מקור החכמה והמדת

התמרה, ראש גולת אריאל, צפירת תפארת ישראל. רבינו הגדול מר אליהו ביהרר מר שלמה זלמן וצ"ל עלה השמים ביום [ב] י"ט תשרי שנת, תאמי צביה"*) לפ"ה.

ראב"ן, (וע' כנסת ישראל הנ"ל ע"י המאה עד 132). ואני בעניי הכינותיו לז"פ עם הערות והארות מאתי, ואם יוכני ה' אוציאהו לאור בקרב הימים. ובמעות מוחם העניצקלאפעדיא, "אוצר ישראל" להגאון ר' אברהם בן הגר"א ז"ל, כי הוא נגד אחרו בהקדמתי לס' רב פעלים שכתבתי שם שהספר מיני תרגומא הוא עשה ידי הג"ס אברהם, כי כן קבלתי מפי הר"ר שמואל לוריא הנודע, אבל מחברו באמת הוא ר' ישכר בער אחי הגר"א, כי כן כתיב על שער הכ"י בזה"ל: "חברו הגאון הגדול מו"ה ישכר בער אחי הגר"א מוויילנא" וע' כנסת ישראל הנ"ל שם. ואחר כל אלה שדיתי ביה נרא ותרבר מוטל אצלי בספק מעשה ידי מי הוא; יען כי המלות: חברו הגאון הגדול וכו' הוא כתב יד איש אחר, ואולי המעות הוא ביד מאישי אשר כתב בשם ר' ישכר בער, ועוד מפני שראיתי ס' "תרגם [תרגום] אברהם" שהדפים הר"ר אליהו לנדא נין ונכד להגאון ר' אברהם בן הגר"א בירושלים תרנ"ז, ומשם נראה כי המיני תרגומא (אשר המו"ל מכנהו שם בשם "מערבת התרגום") הוא מר' אברהם ולא מר' ישכר בער, ומי הוא עד נאמן יותר מאיש שהיה יורש מיורשיו? וצ"ע, וס' תרגום אברהם הנ"ל הוא קצור מהס' מיני תרגומא כתב יד אשר בידי, ודא ודא אחת היא רק שמותם נשחטו (תוכן, תרגום אברהם) הוא להראות "שורב דבריו של התרגום אונקלוס מחמשה חומשי תורה המה לשון הקדש וה"מיני תרגומא" הוא ס' שרשי חג' תרגומים ומהרגום ע"פ א"ב). הגאון ר' ישכר בער נפטר י"ט אלול תקס"ו, ועל מצבתו חקוק לאמר:

לרבינו אליהו היו שני בנים ובת וחתנו, הוא בעלה, היה הרב הגדול ר' משה מפנינסק אשר כל ימיו השתדל בסדור כתבי חותנו הגר"א ז"ל, וארבעה אחים שהם היו ארבעה עמודי אור התורה וקבלו תורה וחכמה מפיו. אחיו הגאון החוקר החכם ר' ישכר דוב בער (חתן הנביד הנדיב הסופרס ר' אשר גינצבורג ונודע בוויילנא בשם ר' בער ר' אשר'ס) חבר פירוש גדול ויקר מאד מלא רוח חכמה על התורה בדרך פירוש הרמב"ם ע"פ עומק פשוטו של מקרא וע"פ חכמה הלשון והדקדוק ובפנימיות כוונת ספורי התורה וקרנים מי"ו לו מחכמת הקבלה, וקרא לו בשם "צוף דבש", והוא חבר נפלא מאד (מחוק כמאה גיירות). ובעל אוצה"ס כתב: "ראיתיו ביד אחד מבני בניו פה עירנו אשר צוה לסדרו לז"פס" ע' אוצה"ס, פ"י התורה" ו"צוף דבש". באור על שמואל א' וב' ומלכים א' וב' (כת"י). — עוד חבר: באורים על וזחלמוד, פ"י על שו"ע יו"ד, נמצא ביד יורשיו, הוא היה חכם משכיל בידעיות שונות גם מהנדס מובהק, תוכן וגעאגראף. גם חבר ס' "מיני תרגומא" (כ"י), הוא ס' שרשים ללשון ארמית (להתרגומים: אונקלוס ויונתן וירושלמי) וע"ד המדות והמשקלות בתלמוד ביחוסם אל המדות והמשקלות ההוגות בינינו ובימים הקדמונים (קצת מזה כבר נדפס בכנסת ישראל שפ"ה) שנה א'). הכ"י הזה היה מונח ועצור כבית אוצר הספרים של הרה"ח ר' אברהם ד"ר ברלינער והיום הוא נמצא תחת ידי, כי ד"ר ברלינער שלח את הכ"י הזה אלי ויורשני להעתיקו ולתקנו, לסדרו ולהרפסו, ושלא יהיה חלילה אח"כ בכלל חבל על

קול ברמה נשמע

ישכר לפעולתו כי נעמה

בערמה וברעת למד תורה לשמה

בן איש חי עלה פנימה

שלמה היתה משנתו בתבינה ובהבטה

(*) רומז למחלתו הרב הגדול הנגיד והגדול ר' נח מינרעס (כהרב ר' אברהם ליפשיץ) מגדולי ונכבדי עדת ווילנא ונצר מוצע קרש, שנפטר מיד אחיו ונקבר אצלו בשורה אחת. ספר "הפיראות לחכמה" (נימטריאות ועניני קבלה) שקלאב תקס"ה וס' "נפלאות חרשות" (שמיים כסדר התורה בדרך פירס ובזכום בשם הר"ש סאטמארליע) הוראנא תקנ"ז, שני הספרים האלה לא נוכר שם סתברם זהם להר"ר נח מינרעס ז"ל מחותנו של הגר"א ז"ל. נפטר ביום ג' טבת תקנ"ח.

זלעפה אחוזני [אחותני] שופרא בלי בארמה
מני פנה איר המאור [המאיר] כחמה
היה אבינו נ"י ע"ה פ"ה מוהר"ר
ישכר בער כה"ג מוהר"ר שלמה
זלמן זללה"ה אחי הגאון החסיד
מוהר"ר אליהו מווילנא יצאה נשמתו
בטהרה מ' אלול שנת **שנ"ח** ישכר
באהלהך תקס"ז תנצ"ה.

ע"י נכדיו הר"ר משה בשנת תקפ"ח ורובם
ככולם נשארו בכתובים, והיה מ"מ בשקלאב
ומנוחתו כבוד בנישטאט שוניגט [שיוניגט?]
(ע"פ השמועה).

אחיו הגר"א השלישי הרב הגדול
הצדיק ר' מאיר שהיה אב"ד ביאנישאק והיה
מוכתר במדות נעלות ונכבדות, ואחיו הגר"א
הרכיעי היה הרב הגדול ר' משה. הוא
היה בקי נפלא בחדרי התורה והיה מ"מ
ומ"ץ בק"ק פאדועלווע הסמוכה לוויילקאמיר.
שם בנו של הגר"א ז"ל, הגדול
שבתלמידיו, היה הרב הצדיק המופלג בתי"י
ר' יהודה ליב ז"ל, חתן הרב הגאון אב"ד
דק"ק סערהייא, ומחותני של הרב המאז"ג
מו"ה אברהם דאנציג בעל ס' חיי אדם (נפטר
ביום ג' ד' תשרי תקס"א). הוא השתדל עם
אחיו הצעיר ממנו הג"מ אברהם ז"ל להוציא
לאור כמה מחבורי מרן אביהם, מקום מושבו
היה בסערהייא, ונפטר ביום שבת כ"ה שבט
תקע"ו, ומנוחתו כבוד בעיר ניישטאט.

אחיו הגר"א השני הוא הרב הגאון
החסיד מו"ה אברהם ראנאלער ז"ל נקרא
בפי רבים, החסיד מראנאלע" (אביהם של
הגאונים המפורסמים: מוהר"ר גרשון מחבר באור
גדול על שה"ש בשם עבודת הגרשוני, נדפס
ע"י נכדו בשנת תרכ"ה, והיה מו"ץ בעיר
שאראווי ונפטר ערך הקצ"א, ומוהר"ר אליהו
אב"ד דעיר חדש) מחבר ספר "מעלות התורה"
לזון על למוד התורה וספור מעלותיה וכולו
מוסר השכל ותוכחת מנולה לאלה המניחים
את עסק התורה מפני עיון התפלה ודבריו
בוערים. כנחלי אש (קאפוסט, ותקפ"ח), ק"ב
תור"ה, שם תר"נ, שם תר"ח, ובשנת
תרס"ו נדפס הספר הזה בירושלים עם באור
רחב בשם, אור תורה מוהר"ר יצחק אייזיק
אב"ד רסיבאלק ונקרא בשם הביטל עמודי
התורה. — עוד חבר באור הגדה ש"פ,
חבור גדול בדרושים כ"י ע' איצה"ס ערך
בא"ר, ומכל החבורים הרבים אשר
חבר לא נדפס רק ס' מעלות התורה הנ"ל

הג"מ יהודה ליב אחו דרכו לרגלי מחלתו מווילנא לקעניגסבערג, לדרוש
ברופאים, ובבואו לעיר ספר על נבול פרוסיא קדמה מר המות, וזאת מצבתו:

ינוח ה' וְהוֹדָה הוּא אִישׁ יְהוּדָה,
לֵיל יוֹם יָגַע בַּתּוֹרָה וּתְעוּרָה,
יֵשׁאוּ קִנְיִים וַיִּשְׁמְעוּ זֹאת בִּיהוּדָה,
בְּקִי בַמִּקְרָא מִשְׁנֵה גִמְרָא וְאִגְרָה.

בן הגאון הגדול החסיד מו" **אליהו ז"ל** מווילנא,
ויו"ג יום כ"ה שבט תקע"ו תנצ"ה.

ותבניתו, הוא חבר ספר, רב פעלים. בו
הראה כחו הגדול בידעתו את קרות
המדרשים ומחבריהם אשר כבר ספו חסו
וכבר אבד זכרם ואינם עוד אף בבתי איצרות
הספרים שבתב"ל. (וע' בהקדמתו היקרה
המסלאת כמו לספר מדרש אנדה בראשית,
אשר הגאון ר' אברהם ז"ל בעצמו הוציאו לאור
בווילנא

הבן השני של הגר"א ז"ל הוא הגאון
ר' אברהם ז"ל. הוא היה גאון בתורה וכליל
המדעים, איש האשכולית ואביר השלמים,
חוקר ומקובל צדיק ונשגב, סיפר מהיר
בלשון הקדש ומבקר מומחה. עוד בילדותו
הצטיין בכשרונותיו הנפלאים עד כי גם
אביו הגר"א ז"ל השתומם על רחב לבו

רשב"י ז"ל על התורה ועשה לו הקדמה נחמדה בשם פתח דבר" ובתוספות הגהות רבות והשלמות, ויולנא תקס"ח, ובאחד מכתביו מזכיר המצאת אש נצחית בתחבולה כימית, עיין בהקדמותי לספרו רב פעלים. גם חברי' נבילות ארץ (נצאגראפיץ) מתאומות ולשוניתם ומקומות מושבותם והערים הגדולות והישנות ומהיודים הנדחים בכל קצוי ארץ, נדפס בברלין תקס"א (1801) ובעל אוצה"ס הביאו ולא ידע כי מחברו הוא הגאון ר' אברהם ז"ל.

סערת אליהו הגיוני תונה על מות הגר"א ז"ל והגיוני תושיה, וספורים, ובאורים בב"ק ואגדות חז"ל, כתובים ע"י בני הגאון ר' אברהם ז"ל, יצא לאור ע"י הר"ר שמואל יעונין מוילנא בן הרב הגאון מ' אברהם יונה ז"ל יעונין מהוראדנא עם קצת הערות ממנו. ווארשא תרל"ח. ונמצא ממנו ספר אחד כתב' כשמות הערים והמקומות שבאו בתלמודים ומדרשים, ועוד כתבים רבים בענינים שונים השאיר אחריו ברכה. נוסף על תורתו היה חכם גדול מאד וסופר מהיר בשפת קדש, והיה פרנס ומנהיג לעדתו בווילנא, ראש נבאי בית בקור חולים החרש אשר חוקם מטעם הממשלה, וע"פ ידיעתו בחכמת הרפואה השכול אל דל לסעדו על ערש דויו ויכלכל וינהל אח החולים באהבה כאשר תעיד עליו מצבתי, ונפטר ביום [הרביעי] כ"ה כסלו (א' דחנוכה) שנת תקס"ט

בוילנא תקס"ב, שהיא מלאה חכמת הבקרה עד להמלאה. ומהו הספר, בהיותו עוד בכתובים, כבר שאב החכם צונץ ידיעה רבה והשתמש בה בספרו על קורות המדרשים (נאמטשם דינאטליכע מארטריגע דער יידען צד 90) וע' כנ"י הנ"ל שם ובקריה נאמנה, ואני זכיתי להוציאו לאור ע"פ עצם כתב ידו ממש (שני כ"י שניהם עצם כתב ידו ממש נודעו לסונדק אחד, כי שניהם נקבצו וכו' לידי, והיו מונחים לפני בעת ההנהגה בדפוס) בהוספת גופך משלי (וויסנין באפריקסמא דעניא משתבח מרגינא — וזה שלח קנ"ו) הערות והארות ונוספות נדפס בווארשא תרנ"ד, ובזמן קט אחד ההדפסה שלח אלי הרב הגדול החכם המצוין ר' שלמה באבער ז"ל מלכו' קונטרס הערות ממנו בשם, וריעות שלמה" לצרפו להספר רב פעלים, והדפסתו בקונטרס בפ"ע בווארשא תרנ"ה.

ונמצאו ממנו בכתב' באורים על כמה מסכתות מש"ס בבלי, בש"ס ויולנא נדפס תוספתא נרה עם הגהות הגר"א ופי' הג"מ אברהם בנו ז"ל, הגהות וחדושים על כל תלמוד ירושלמי, פי' גדול ורחב על חנר"א, באור על סדרש רבה, חדושים על שו"ע אור"ח, באור על תהלים בשם באר אברהם עד מומור ק', נדפס בווארשא חרמ"ז, — באור נפלא על הקדמת התקונים, בתקוין, ויולנא תרכ"ז. באור נפלא ונשגב על כל לקושי ובאורי הגר"א ז"ל בנסתרות (נדפס ..) הוציא לאור ספר, תמים יחידיו" הוא מפתחות ס' תוהר כסדר התורה וכל מדרשי

זוה נוסח מצבת קבורתי :

תפליא עשות
תבורים לוטית
סידות בבושות
יפצץ בפמישות
דרך אביו ההסיד
מורנו אדוננו ורבינו
אדם כי ימות באהל
לפרט השנים
יום כ"ה כסלו
תלקח לאלהים
ואינו כחנך ואליתו.

א"כ בהכמה
בתורה ללחמה
רחשו נעמה
תורה להקיסה
מחבה למלל לאברהם
בכיתו דלה
הלומי מחלה
גר ונקלה
אפלתם כלכלה
ויאר הלילה
בצר מטע הגאון